DOI: [10.32702/2307-2105-2022.1.201](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2022.1.201)

УДК 338.33:631.11:005.332.4

JEL Classification M540

*В. В. Юр'єв,
аспірант, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»,
Кам'янець-Подільський, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8673-849X*

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЧЕРЕЗ ДИВЕРСИФІКАЦІЮ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ

*V. Yurev
Postgraduate student, Higher Educational Institution "Podillia State University",
Kamianets-Podilskyi, Ukraine*

DIRECTIONS OF ENSURING AND INCREASING THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES THROUGH DIVERSIFICATION OF THEIR ACTIVITIES

Стаття присвячена дослідженню напрямів забезпечення та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств через диверсифікацію їх діяльності. У статті систематизовані чинники, які впливають на рівень конкурентоспроможності підприємств та їх продукції, до яких слід віднести: складність прогнозування цінової кон'юнктури на сільськогосподарську продукцію і предмети праці, що обмежує можливості розвитку сільськогосподарських підприємств; існуючий моральний та фізичний знос матеріально-технічної бази підприємств; недостатній розвиток і відсутність сталої науково-обґрунтованої системи сівозмін, що негативно впливає на родючість ґрунтів; нераціональне використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів; недосконале інституційне забезпечення та відсутність достатньої інфраструктури аграрного ринку; обмежений доступ сільськогосподарських товаровиробників до державної підтримки. Визначено, що одним з напрямів пошуку переваг над конкурентами є ідентифікація їх рівня конкурентоспроможності та формування стратегії досягнення і забезпечення високого рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Розкрито суть конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства як його можливість зберігати або розширювати конкурентні позиції на цільовому ринку та впливати на ринкову ситуацію через пропозицію якісної сільськогосподарської продукції, задовольняючи специфічні вимоги споживачів і забезпечуючи ефективність свого функціонування. Доведено, що підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників тісно пов'язане з диверсифікацією їх діяльності, яка повинна передбачати удосконалення системи оперативного, тактичного та стратегічного проектування; використання сучасних прогресивних технологій, розвиток інноваційної діяльності; формування ефективної

підсистеми контролю якості сировини, матеріалів та готової продукції; формування логістичної підсистеми та поглиблення інтеграційних зв'язків. Визначено, що ефективна діяльність сільськогосподарських підприємств Хмельницької області повинна базуватися на диверсифікації їх діяльності, яка позитивно вплине на результативність та підвищить рівень їх конкурентоспроможності. Вивчення досвіду діяльності існуючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в області дає підстави стверджувати про доцільність їх подальшого розвитку з метою вирішення економічних і соціальних питань, в тому числі створення додаткових робочих місць.

The article is devoted to the study of directions of ensuring and increasing the competitiveness of agricultural enterprises through the diversification of their activities. The article is systematized factors that affect the level of competitiveness of enterprises and their products to which include: the complexity of forecasting price conditions for agricultural products and labor objects, which limits the possibilities of development of agricultural enterprises; existing moral and physical demolition of the material and technical base of enterprises; insufficient development and absence of a sustainable scientific and grounded system of crop rotation, which negatively affects soil fertility; inappropriate use of material, labor and financial resources; imperfect institutional provision and lack of sufficient agrarian market infrastructure; Restricted access to agricultural commodity producers to state support. It is determined that one of the search directions over competitors is to identify their level of competitiveness and the formation of a strategy for achieving and ensuring a high level of competitiveness of agricultural enterprises. The essence of the competitiveness of the agricultural enterprise as its ability to store or expand competitive positions in the target market and affect the market situation through the offer of high-quality agricultural products, satisfying the specific requirements of consumers and ensuring the effectiveness of its functioning. It is proved that increasing the competitiveness of agricultural commodity producers is closely linked to the diversification of their activities, which should provide for improving the system of operational, tactical and strategic design; use of modern progressive technologies, development of innovation activity; formation of an effective subsystem of quality control of raw materials, materials and finished products; Formation of the logistics subsystem and deepening of integration bonds. The further state of agricultural development depends to a large extent on the state's policy in developing a complex of legal, organizational and economic measures aimed at increasing the efficiency and promotion of investment activity. The investment attractiveness of Ukraine's economy should be provided, first of all, due to the adaptation of the domestic regulatory framework for European conditions. Particularly necessary is the development of this process in agriculture, which has certain features of functioning, in particular, investment attractiveness has a negative impact of the incompleteness of agrarian reforms. An important direction for improving the efficiency of organizational conditions of agricultural enterprises is to improve the use of land and labor resources through the development of diversification in agriculture, in particular, through the formation of new agricultural service cooperatives, subject to the provision of services within a single system - enterprises without the creation of a separate legal unit. The main positive consequences of the implementation of this project are to reduce the load on its own means of production and additional receipt of funds from the provision of services not members of the cooperative. Leagued that the effective activity of agricultural enterprises should be based on the diversification of activities that will positively affect the effectiveness and increase the competitiveness of agricultural enterprises of the Khmelnytsky region. The study of the experience of existing agricultural departmental cooperatives in the oblast gives grounds for asserting the expediency of their further development in order to solve economic and social issues, including the creation of additional jobs in the region.

Ключові слова: конкурентоспроможність; диверсифікація; інвестиції; дотації; собівартість; ціна; ефективність.

Key words: competitiveness; diversification; investment; subsidies; cost; price; efficiency.

Постановка проблеми. З поміж основних теоретичних і прикладних проблем забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств є розвиток диверсифікації їх діяльності. Ефективність роботи сільськогосподарських підприємств буде залежати від того, наскільки правильно керівництво зможе спрогнозувати розвиток підприємства в перспективі, оцінити ринки збуту продукції своїх конкурентів, забезпечити конкурентоспроможність продукції, врахувати негативні фактори, оцінити підприємницький ризик і передбачити шляхи ефективних дій. Одним із найбільш ефективних інструментів вирішення цього завдання доцільно вважати диверсифікацію. В Україні поглиблюється криза в економіці, яка торкнулася і сільськогосподарських підприємств. Майже всі галузі виробництва не мають сприятливих передумов глибокої якісної перебудови. Значних якісних змін сільськогосподарські підприємства мають можливість зазнати завдяки впровадженню диверсифікації їх діяльності. Узагальнення та розвиток теоретичних засад диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств як важливий напрям забезпечення їх конкурентоспроможного розвитку є вкрай важливою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоетико-методичні і наукові положення підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств закладені в роботах таких науковців, як М. Горіховський[11], А. Донських[2], Л.Іванова[3], О. Калюжна[5], О. Лопушинська [6], Д. Маховський[7], І. Маркіна[6], І. Мірошниченко[5], Н. Сьомич[6], А. Черепньова[5], А. Чикуркова[6,11], М. Шкільняк[6] та інших. Науково-теоретичні і практичні положення диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств досліджуються в роботах таких вчених, як Є. Богуславський[1], О. Горяник[1], М. Ільчук 4], С. Нікітченко[4], Є. Перегуда[4], А. Чикуркова[12] та інших.

Разом з тим, враховуючи вагомий внесок провідних вітчизняних науковців у розв'язанні проблем підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств через диверсифікацію їх діяльності, залишаються ще досі нерозкритими окремі питання. Зокрема, потребують подальших досліджень складові організаційно-економічного механізму диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств, а також обґрунтування перспективних напрямів диверсифікації їх діяльності в контексті поглиблення процесів кооперації і інтеграції. Усе це зумовило актуальність обраної теми дослідження, його мету і завдання.

Постановка завдання. Враховуючи актуальність і потребу у подальшому розкритті теоретичних і практичних положень даної проблематики, можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в узагальненні та удосконаленні наукових підходів до формування напрямів забезпечення та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств через диверсифікацію їх діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств є вкрай необхідною умовою їх утримання на ринку та подальшого поглиблення й розвитку євроінтеграційних процесів. Слід зауважити, що сучасний етап розвитку сільськогосподарських підприємств характеризується певною відірваністю сільськогосподарських товаровиробників від ринків інформації, кредитів, інвестицій та консалтингових послуг. Невирішеним залишається питання сертифікації продукції, що гальмує підвищення її конкурентоспроможності.

До чинників, які впливають на рівень конкурентоспроможності підприємств та їх продукції слід віднести: 1) складність прогнозування цінової кон'юнктури на сільськогосподарську продукцію і предмети праці, що обмежує можливості розвитку сільськогосподарських підприємств; 2) існуючий моральний та фізичний знос матеріально-технічної бази підприємств; 3) недостатній розвиток і відсутність сталої науково-обґрунтованої системи сівозмін, що негативно впливає на родючість ґрунтів; 4) нераціональне використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів; 5) недосконале інституційне забезпечення та відсутність достатньої інфраструктури аграрного ринку; 6) обмежений доступ сільськогосподарських товаровиробників до державної підтримки [3].

Слід зазначити, що конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств має характерні особливості, що пов'язані із: а) специфікою сільського господарства як виду економічної діяльності; б) значним рівнем конкуренції у середовищі сільськогосподарських товаровиробників; в) значною кількістю та різноманітністю виробників (підприємств). У такій ситуації для кожного виробника стають необхідними аналіз його конкурентоспроможності та розробка дієвих засобів щодо її підвищення. Важливою умовою забезпечення конкурентоспроможності підприємств є ефективне використання ресурсів, кваліфікацій персоналу, досягнень сучасного менеджменту, інноваційних, фінансових та інформаційних можливостей підприємства, що у сукупності являють собою його потенціал, який, у свою чергу, також повинен бути конкурентоспроможним [6].

Розглянуті чинники на макрорівні гальмують виконання завдань стратегічних програм розвитку аграрного сектору економіки та аграрної реформи в Україні. Поряд з цим, на мікрорівні вони суттєво впливають на рівень життя мешканців сільських територій і, як наслідок, поглиблюється демографічна криза, посилюються міграційні процеси, руйнується трудовий потенціал села.

Конкурентоспроможність підприємства можна також охарактеризувати як його потенційну якість, яка включає:

1. Здатність підприємства отримувати реальну оцінку очікувань цільової групи споживачів, а також просліджувати тенденції споживчої поведінки.
2. Здатність організовувати виробництво, результати якого відповідатимуть очікуванням цільової групи споживачів як найбільш корисного товару по відношенню ціна – якість.
3. Здатність проводити ефективну поточну маркетингову політику.
4. Здатність знаходити і створювати умови для зниження витрат на забезпечення факторами виробництва капіталом, робочою силою, сировиною і матеріалами, енергією на одиницю продукції, що продається.

5. Здібність до створення і утримання технологічного виробництва над іншими членами галузевого співтовариства, що вимагає своєчасного оновлення технологій що використовуються. Це може відноситися до виробництва, збуту, управління.

6. Здатність планувати, організовувати і проводити ефективну стратегію в сферах виробництва і маркетингу на основі інновацій.

7. Створення і розвиток високого кадрового потенціалу як на виконавчому, так і на управлінському рівнях [2].

На думку Л. Іванової, до конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств доцільно застосовувати підходи як до багатокомпонентної концепції. Основними видами адаптації можна вважати адаптацію до змін кон'юнктури ринку; до нововведень організаційно-технологічного характеру; до політико-правових, соціально-демографічних умов. Стратегічні цілі адаптації до змін кон'юнктури ринку полягають у такому: збереження зайнятих та освоєння нових сегментів ринку; диверсифікація виробництва; освоєння виробництва нових видів продукції; підтримка сформованих переваг продукції [3, с. 46,47].

Основними конкурентними перевагами сільського господарства є природні ресурси, кваліфікація кадрів, рівень технології і якості виробництва сільськогосподарської продукції, матеріальні та фінансові ресурси, наявність державної підтримки та характер конкуренції. Головною перешкодою для розвитку конкуренції вітчизняного сільського господарства є той факт, що значна частина виручки залишається у посередників, самі ж сільськогосподарські товаровиробники реалізують продукцію за низькими цінами і вхід на ринок для фермерів практично закритий [11, с. 6].

Одним з напрямів пошуку переваг над конкурентами є ідентифікація їх рівня конкурентоспроможності та формування стратегії досягнення і забезпечення високого рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, оскільки їх стійке функціонування у ринковій економіці визначається конкурентоспроможністю продукції та конкурентною позицією. Конкурентоспроможність аграрного підприємства передбачає його можливість зберігати або розширювати конкурентні позиції на цільовому ринку та впливати на ринкову ситуацію через пропозицію якісної сільськогосподарської продукції, задовольняючи специфічні вимоги споживачів і забезпечуючи ефективність свого функціонування [5, с. 17].

Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників тісно пов'язане з диверсифікацією їх діяльності. Науковці розглядають поняття диверсифікації як: 1) стратегію конкурентоспроможного розвитку, за якої підприємство встановлює нові комерційні види діяльності з абсолютно новими продуктом та ринком збуту та розширює сфери діяльності своєї організаційної системи, незважаючи на те, до якого сектору економіки вона належить і якому напрямку віддає перевагу; 2) процес, який має на меті будь-яке об'єднання суб'єктів господарювання різних сфер економічної діяльності, об'єднання виробництв та створення багатоцільових комплексів, що виробляють різноманітну продукцію або надають послуги різного призначення і характеру на інноваційних засадах. Узагальнюючи різні підходи, вважаємо, що термін "диверсифікація діяльності сільськогосподарського підприємства" доцільно визначати як процес, що охоплює стратегію забезпечення конкурентоспроможного розвитку, яка передбачає впровадження організаційно-економічних і правових змін на сільськогосподарських підприємствах [12, с. 82].

Важлива роль при цьому належить політиці держави, що полягає у підтримці вітчизняних товаровиробників. Результати дослідження вказують на те, що 2020 р. у структурі капітальних інвестицій за джерелами фінансування у Хмельницькій області 21,1% належить коштам державного бюджету; 10,5% становлять кошти місцевих бюджетів, а 54,4% - це власні кошти підприємств і організацій (рис. 1).

Рис. 1. Структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування у Хмельницькій області 2020 року, %
Джерело: [9, с. 282].

Дослідження показали, що найбільше було залучено капітальних інвестицій у сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг 2018 р. (65059 тис. грн), , а найменше у 2020 р. (50189 тис. грн), а саме – 77,6 % від рівня 2018 р. (табл. 1).

Таблиця 1.
Динаміка капітальних інвестицій в Хмельницькій області, тис. грн

Види економічної діяльності	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Відхилення 2020 р. від 2016 р.	2020 р. у % до 2016 р.
Усього	359216	448462	578726	623979	508217	149001	141,5
сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	50484	63401	65059	58555	50189	-295	99,4

Джерело: розраховано автором за даними [9, с. 283].

Структура капітальних інвестицій за видами економічної діяльності в 2020 році свідчить про те, що на сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг у Хмельницькій області припадало 25,1% капітальних інвестицій від загальної їх кількості у основний капітал та 1,6 % від іноземних інвестицій (рис. 2).

Рис. 2. Структура капітальних інвестицій в Хмельницькій області за видами економічної діяльності 2020 року, %

Джерело: [8, с. 287].

Диверсифікацію діяльності слід розглядати як об'єктивний необхідний процес розширення асортименту, товарів і послуг, нових напрямів інвестування, маркетингової діяльності з метою підвищення ефективності і конкурентоспроможності підприємства й подальшого використання фінансових можливостей та ресурсів, зростання доданої вартості, зниження економічних ризиків і зростання доходів населення [4, с. 15].

Слід зауважити, що за результатами досліджень економічний вплив великих сільськогосподарських підприємств у країнах ЄС є значним вище з точки зору зайнятості та доданої вартості. Натомість в Україні

вплив середніх підприємств вищий з точки зору зайнятості та впливу за доданою вартістю. Не менш цікавий той факт, що в 2019 р в Україні діяло 50 205 малих і середніх підприємств, які забезпечували робочі місця для 523 611 осіб і принісши 189 433,534 млн грн доданої вартості. Тим не менш, останнім часом спостерігається глобальна тенденція до зниження державних інвестицій у сільському господарстві. З 2015 по 2018 роки державні видатки на сільськогосподарські дослідження та розробки зменшилися з 1,73% до 1,48%, з подальшим падінням внеску сектору в глобальну ВВП з 5,54% до 5,28% [6, с. 124].

У 2020 році підприємствами та організаціями Хмельницької області за рахунок усіх джерел фінансування освоєно 9210,2 млн грн капітальних інвестицій, що у порівнянних цінах на 18,1% менше 2019 року. Найвагомішу частку капітальних інвестицій (99,6% загального обсягу) освоєно у матеріальні активи, з яких машини, обладнання та інвентар і транспортні засоби становлять 40,1% усіх інвестицій, у будівлі та споруди – 56,3 %. Обсяг внесених з початку інвестування в економіку області прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) на кінець 2020 року становив 174,0 млн дол. США, що на 31% менше 2019 року. На Хмельниччині працює більше 200 підприємств з іноземним капіталом із 35 країн світу. Понад 76,9% інвестицій надходить в область із країн Європейського Союзу. Основні країни-інвестори – Кіпр, Польща, Франція, Німеччина, Ізраїль та Велика Британія [10].

У 2020-2021 рр. продовжено реалізацію вагомих інвестиційних проєктів, які мають стратегічне значення для економічного розвитку Хмельницької області. Так, у м. Старокостянтинів ведеться будівництво заводу з виробництва соняшникової олії на базі діючого елеватора. Планова річна потужність підприємства становитиме 1 млн тонн насіння соняшника. У с. Кременчуки Красилівського району виділено земельну ділянку площею 20,0 га під реалізацію проєкту зі створення виробничого комплексу для підготовки, зберігання, первинної та подальшої переробки зерна кукурудзи і побічних продуктів [10].

Сільське господарство в нашій країні належить до найбільш вразливих і ризикових галузей економіки, які важко адаптуються у мінливому ринковому середовищі та потребують постійної державної підтримки. Нині вона є недостатньою і використовується у формі податкових пільг для сільського господарства та деяких державних програм розвитку галузей рослинництва і тваринництва. Низький рівень адаптованості сільського господарства до Європейських вимог знижує темпи економічного розвитку галузі і створює труднощі в поглибленні інтеграційних процесів. Основними причинами цього є в багатьох випадках низький технологічний рівень сільськогосподарських товаровиробників, який викликаний недостатнім технічним забезпеченням та іншими видами ресурсів, недосконалим фінансово-кредитним механізмом забезпечення обіговими коштами. Крім того, на існуючі проблеми в аграрній сфері негативний вплив має відмінність в темпах зростання цін на ресурси і сільськогосподарську продукцію [8, с. 19].

З метою сприяння розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції у 2020 році сільськогосподарським товаровиробникам Хмельницької області було передбачено державну фінансову підтримку у розмірі 150,2 млн грн за різними напрямками, зокрема: 2,04 млн грн – на утримання корів молочного напрямку продуктивності для 15 фермерських господарств; 13,3 млн грн – спеціальна бюджетна дотація за наявні бджолосім'ї для 1,3 тис. фізичних та юридичних осіб; 46,1 млн грн – на часткове відшкодування вартості племінних тварин, бджіл, сперми та ембріонів для 27 підприємств; 36,9 млн грн – на часткову компенсацію вартості придбаної сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва (всього 103 одиниці); 51,8 млн грн – на відшкодування відсотків за користування кредитами; 7,2 млн грн – на часткове відшкодування за придбаний садивний матеріал плодово-ягідних культур, винограду та хмелю для двох сільськогосподарських підприємств. З обласного бюджету було виділено 683 тис. грн на часткову компенсацію вартості установок індивідуального доїння, якою скористалося 162 фізичних особи, та 172 тис. грн на часткову компенсацію вартості техніки для двох сімейних фермерських господарств [10].

Розвиток ринкових відносин посилює залежність сільськогосподарських товаровиробників від умов, що формуються під впливом існуючої фінансово-кредитної системи. Необхідно враховувати, що кредитування підприємств аграрного бізнесу має певні особливості. Це, в першу чергу — сезонність сільськогосподарського виробництва; значний фізичне і моральне зношення основних засобів, неплатоспроможність більшості підприємств. Оскільки банківські установи не ефективно кредитують аграрний сектор, то виникає необхідність пошуку альтернативи, якою повинні стати кредитні спілки. Основною метою діяльності кредитної спілки є фінансовий та соціальний захист її членів шляхом залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування, фінансової підтримки підприємницьких ініціатив та надання інших фінансових послуг. Зношення основних засобів, неплатоспроможність більшості підприємств [1, с. 43,44].

Як відомо важливою структурною частиною організаційно-економічного механізму діяльності сільськогосподарських підприємств виступає ціновий елемент та рівень собівартості продукції. Дослідження свідчать, що індекс обсягу сільськогосподарського виробництва Хмельницької області за 2020 рік становив 162,1%, у тому числі продукції рослинництва – 178,5%, тваринництва – 114,6% (рис. 3). По сільськогосподарських підприємствах індекс виробництва становив 92% (у тому числі продукції рослинництва – 92%, тваринництва – 91,8%), по господарствах населення – 103,4% (у тому числі продукції рослинництва – 104,6%, тваринництва – 101,1%).

Рис. 3. Індекси сільськогосподарської продукції Хмельницької області, % до 2010 року
Джерело: [8, с. 223].

При дослідженні рівня цін на основні види продукції було виявлено тенденцію зростання цін на всі види продукції за виключенням буряків цукрових фабричних (ціна знизилася на 16,9 грн, або на 2,4%). За період 2016-2020 рр. найбільше подорожчали такі культури: картопля (на 2911,6 грн, або на 148,9%), жито (на 3284,5 грн, або на 90,8%) та овес (на 1844,1 грн, або на 72,5%) (табл. 2).

Таблиця 2.
Середні ціни 1 т продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами Хмельницької області, грн

Продукція	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Відхи- лення 2020 р. від 2016 р.	2020 р. у % до 2016 р.
Культури зернові та зернобобові	3514,1	3775,8	4309,5	3907,2	4856,4	1342,3	138,2
у тому числі							
пшениця	3332,7	3717,5	4508,1	4068,2	5054,9	1722,2	151,7
жито	3618,9	3470,2	5087,3	5744,4	6903,4	3284,5	190,8
кукурудза на зерно	3755,3	3699,5	4001,7	3722,0	4722,7	967,4	125,8
ячмінь	3242,2	3872,2	5115,4	4042,7	4545,0	1302,8	140,2
овес	2543,8	2919,6	3297,9	3875,3	4387,9	1844,1	172,5
просо	3233,9	3024,0	—	—	—	—	—
гречка	12838,0	9213,9	5735,1	8125,6	15319,4	2481,4	119,3
зернобобові	6785,8	6253,4	6388,5	7645,1	9594,4	2808,6	141,4
Культури олійні	8926,8	9357,4	9681,1	8707,9	10970,9	2044,1	122,9
Буряки цукрові фабричні	718,1	810,1	709,3	697,3	701,2	-16,9	97,6
Картопля	1955,3	2546,9	4164,0	6574,8	4866,9	2911,6	248,9
Культури овочеві	2541,6	2796,5	5342,7	4629,9	3707,1	1165,5	145,9
Культури плодові та ягідні	4269,4	6515,9	5002,8	3904,3	7129,5	2860,1	167,0
Сільськогосподарські тварини (у живій масі)	22425,8	30307,6	34326,2	32557,2	32828,0	10402,2	146,4
Молоко	5432,9	6987,4	7559,2	8223,2	8808,6	3375,7	162,1
Яйця, за тис.шт	1245,3	1285,9	1690,0	—	—	—	—
Вовна, за ц	2437,5	—	—	—	—	—	—

Джерело: розраховано автором за даними [8, с.229].

Встановлено, що 2020 рр. витрати на пально-мастильні матеріали та добрива займали у структурі собівартості продукції сільськогосподарських підприємств Хмельницької області відповідно 5,8 і 15,2% (табл. 3). За досліджуваний період їх частка у структурі виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) сільського господарства в підприємствах зменшилася відповідно на 2,0 та 2,0 в.п. Інші прямі витрати зросли на 2 в.п., в тому числі витрати на амортизацію зросли на 1,7 в.п.

Таблиця 3.
Структура виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) сільського господарства
в підприємствах Хмельницької області

Показники	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Відхилення 2020 р. від 2016 р.
Виробнича собівартість – усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0
Прямі матеріальні витрати – усього	52,2	53,3	52,9	52,2	49,9	-2,3
у тому числі						
насіння та посадковий матеріал	7,3	7,9	7,6	7,3	7,7	0,4
корми	6,2	5,8	6,8	6,2	7,6	1,4
інша продукція сільського господарства	2,7	4,7	2,9	2,7	2,1	-0,6
мінеральні добрива	17,2	15,6	15,3	17,2	15,2	-2
пальне і мастильні матеріали	7,8	7,6	7,2	7,8	5,8	-2
електроенергія	0,7	0,6	0,6	0,7	0,6	-0,1
паливо й енергія	0,2	0,5	0,3	0,2	0,4	0,2
запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали для ремонту	4,7	4,6	3,9	4,7	3,9	-0,8
Прямі витрати на оплату праці	6,1	5,4	5,0	6,1	6,3	0,2
Інші прямі витрати – усього	21,8	19,2	20,4	21,8	23,9	2,1
у тому числі						
відрахування на соціальні заходи	1,3	1,1	1,1	1,3	1,4	0,1
орендна плата за						0
земельні частки (паї)	10,7	10,5	11,0	10,7	9,8	-0,9
майнові паї	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,7
амортизація	6,8	5,1	4,8	6,8	8,5	1,7
Загальновиробничі витрати – усього	19,9	22,1	21,7	19,9	19,9	0,0
з них оплата послуг сторонніх організацій	12,0	10,8	11,6	12,0	12,7	0,7

Джерело: розраховано автором за даними [8, с.229].

Важливим напрямом підвищення ефективності організаційних умов діяльності сільськогосподарських підприємств є покращення використання земельних і трудових ресурсів через розвиток диверсифікації в сільському господарстві, зокрема, через формування нових сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за умови надання послуг у рамках єдиної системи – підприємства без створення окремої юридичної одиниці. Основними позитивними наслідками від реалізації даного проекту є зниження навантаження на власні засоби виробництва та додаткове отримання коштів від надання послуг не членам кооперативу [4, с. 17].

За даними Хмельницької обласної ради, в Хмельницькій області завдяки Проекту МРГ-3 було створено 4 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативи – СОК «Радодар» у с. Радісне і СОК «М'яскофф» у смт Антоніні Красилівського району, та СОК «Купичанка 2015» у с. Купин і СОК «Перспектива К» у с. Курівка Городецького району. За умовами Проекту кожен кооператив має можливість отримати грант у розмірі до 25 тисяч доларів у гривневому еквіваленті на перший мікропроект, до 10 тисяч доларів – на другий та до 5 тисяч доларів на третій мікропроект. Ще одна тисяча доларів передбачена на придбання обладнання для техніко-інформаційного центру.

Також для надання послуг особистим селянським господарствам 2020 року у 9 районах області створено та функціонує 15 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, а саме: сім – молочарського напрямку, три – з надання послуг, чотири – із заготівлі та переробки продуктів бджільництва, один – плодово-ягідного

спрямування. Крім того, кооперативи надають ряд комунальних послуг на території села, а саме щодо благоустрою території та вивезенню сміття від осель жителів села.

Іншим важливим напрямом диверсифікації діяльності, на наш погляд, виступає розвиток агротуризму. Аналіз його розвитку показав, що одним із перспективних напрямків розвитку Хмельницьчини є сільський зелений туризм. В області функціонує 56 агроосель, які надають послуги по сільському зеленому туризму. Село Лисець Дунаєвського району приймало участь в IV Всеукраїнського конкурсу «Неймовірні села України 2019» увійшли до фінальної п'ятірки з поміж 115 сіл зі всієї України. У 2019-2021 рр. продовжено впровадження Проектів «Створення туристично-інформаційного центру на території курортної зони селища Сатанів Городоцького району Хмельницької області» та «Створення туристично-рекреаційної зони «Сквер Потоцьких» у селищі Антоніні Красилівського району Хмельницької області», за рахунок коштів державного бюджету, отриманих від Європейського Союзу.

Важливою умовою забезпечення конкурентоспроможності підприємств є ефективне використання ресурсів, кваліфікацій персоналу, досягнень сучасного менеджменту, інноваційних, фінансових та інформаційних можливостей підприємства, що у сукупності являють собою його потенціал, який, у свою чергу, також повинен бути конкурентоспроможним [7, с. 90]. Диверсифікація виробничої діяльності є одним зі шляхів зменшення безробіття в аграрному секторі. Це можливо реалізувати через упровадження ефективної системи управління міграційними процесами у сільській місцевості, створенням додаткових робочих місць.

Проведені розрахунки засвідчили, що диверсифікація виробничої діяльності через розвиток галузі тваринництва дозволить створити додаткові робочі місця, збільшити асортимент продукції та отримати додатковий дохід. Дослідження показали, що в 2020 р. у порівнянні з 2019 роком по всіх категоріях господарств Хмельницької області зменшилася чисельність великої рогатої худоби на 0,9% (нараховувалось 219,3 тис голів), у тому числі корів – на 2,5% (123,4 тис корів), поголів'я птиці свійської – на 18,5% (6,6 млн голів). Поряд з цим, поголів'я свиней збільшилося на 4,1% (324,5 тис. голів), овець і кіз – на 25,3% (33,2 тис голів). Слід відмітити, що активно розвивається галузь вівчарства. На Хмельниччині реалізується інвестиційний проект з розведення овець Романівської породи, розрахований на утримання 50 тис. голів овець. Вже у вересні 2020 року введено в дію перші черги вівцеферм в Шепетівському районі, де закуплено та поставлено на вирощування біля 15 тис. голів овець. Розраховано, що за умов реалізації проекту диверсифікації у межах досліджуваного району загальна кількість поголів'я зросте на 86,7 % [9, 10].

Важливим елементом розвитку сільського господарства має стати підвищення заробітної плати працівникам. Особливо це стосується зайнятих в галузі тваринництва [5, с. 17]. З метою стимулювання продуктивності праці, підвищення соціальних стандартів передбачається збільшення рівня заробітної плати більш як удвічі. Якщо зробити припущення, що дана стратегія проекту диверсифікації досліджуваних підприємств буде реалізована по всіх інших районах Хмельницької області, то це матиме позитивний вплив на соціально-економічний розвиток регіону в цілому та диверсифікованих підприємств.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, ефективна діяльність сільськогосподарських підприємств повинна базуватися на такому економічному механізмі господарювання, який би дозволяв їм вести розширене відтворення. Одним із елементів такого механізму є диверсифікація. Диверсифікація виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств позитивно вплине на результативність та підвищить рівень конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Хмельницької області. Успішний досвід існуючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів дає підстави стверджувати про доцільність їх подальшого розвитку з метою вирішення економічних і соціальних питань. Також це дозволить створити додаткові робочі місця в області.

Бібліографічний список.

1. Богуславський Є. І., Горяник О. В. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва. *Агросвіт*. 2016. № 8. С. 40-47.
2. Донських А.С. Конкурентоспроможність аграрних підприємств та фактори, що її визначають. *Ефективна економіка*. 2011. № 12. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=850>
3. Іванова Л. Організаційно-економічні засади підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт*. 2019. № 11. С. 45-51.
4. Ільчук М.М., Нікітченко С.О., Перегуда Є.Ф. Диверсифікація діяльності підприємницьких структур аграрної сфери. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С. 13-20.
5. Калюжна О., Мірошніченко І., Черепньова А. Стратегії підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Науковий Вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Економічні науки*. 2017. № 2 (9), грудень. С. 17-22.
6. Markina I., Somych N., Shkilniak M., Chykurkova A., Lopushynska O. Managing resource-saving development of agri-food enterprises in the context of food security and sustainability: strategic aspects. *Central European Management Journal*. 2021. 29(3), pp. 114-135.
7. Маховський Д.В. Складові підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Інвестиції: практика та досвід. Економічна наука*. 2013. № 22. С. 89-92.
8. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2020 рік. Головне управління статистики у Хмельницькій області. 2021. 449с.
9. Стратегія розвитку Хмельницької області на 2021-2027 роки. Рішення обласної ради від 20 грудня 2019 року № 49-29/2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.minregion.gov.ua/wp->

[content/uploads/2020/04/strategiya-rozvytku-hmelnytskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky.pdf](https://www.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/strategiya-rozvytku-hmelnytskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky.pdf). (дата звернення 12.01.2022) – Назва з екрана.

10. Хмельниччина інвестиційна. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=20530# (дата звернення 12.01.2022). – Назва з екрана.

11. Чикуркова А.Д., Горіховський М.В. Конкурентоспроможність як складова розвитку фермерських господарств: теоретичний аспект. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Випуск 12-1. С. 5-8.

12. Чикуркова А.Д., Юр'єв В.В. Теоретичні аспекти розвитку диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт*. № 21-22, 2021. С. 80-86.

References.

1. Bohuslavskiy, E. and Goryanik, O. (2016), "Diversification of agricultural production", *Agrosvit*, vol. 8, pp. 40–47.

2. Donskykh, A.S. (2011), "Competitiveness of agricultural enterprises and factors that determine it", *Efektivna ekonomika*, vol. 12, [Online], available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=850> (Accessed 12 Jan 2022).

3. Ivanova, L. (2019), "Organizational and economic principles of increasing the competitiveness of agricultural enterprises", *Agrosvit*, vol. 11, pp. 45–51. DOI: [10.32702/2306-6792.2019.11.45](https://doi.org/10.32702/2306-6792.2019.11.45)

4. Ilchuk, M.M. Nikitchenko, S.O. and Perehuda, Ye.F. (2016), "Diversification of business structures of the agricultural sector", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 13-20.

5. Kaliuzhna, O. Miroshnychenko, I. and Cherepnova, A. (2017), "Strategies to increase the competitiveness of agricultural enterprises", *Naukovyi Visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho. Ekonomichni nauky*, vol. 2 (9), pp. 17-22.

6. Markina, I. Somych, N. Shkilniak, M. Chykurkova, A. and Lopushynska, O. (2021), "Managing resource-saving development of agri-food enterprises in the context of food security and sustainability: strategic aspects", *Central European Management Journal*, vol. 29(3), pp. 114-135.

7. Makhovskyi, D.V. (2013), "Component increases of competitiveness of agricultural enterprises", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, Vol. 22, pp. 89-92.

8. Statistical Yearbook of Khmelnytsky region for 2020. Main Department of Statistics in Khmelnytsky Region. 2021, P.449.

9. Development strategy of Khmelnytsky region for 2021-2027. Decision of the regional council of December 20, 2019 № 49-29 / 2019, available at: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/strategiya-rozvytku-hmelnytskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky.pdf> (Accessed 12 Jan 2022).

10. Khmelnytsky is an investment region, [Online], available at: https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=20530# (Accessed 12 Jan 2022).

11. Chykurkova, A.D. and Horikhovskyi, M.V. (2016), "Competitiveness as a component of farm development: theoretical aspect", *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 12-1, pp. 5-8.

12. Chykurkova, A. and Yurev, V. (2021), "Theoretical aspects of the development of diversification of agricultural enterprises", *Agrosvit*, vol. 21-22, pp. 80–86. DOI: [10.32702/2306-6792.2021.21-22.80](https://doi.org/10.32702/2306-6792.2021.21-22.80)

Стаття надійшла до редакції 19.01.2022 р.